

Grupporträtt med damer

Recension av Ulrika Knutson: Kvinnor på gränsen till genombrott (2004, Bonniers)

Av Solveig Hammarbäck

[Länk till presentation av Solveig Hammarbäck](#)

För ungefär tio år sedan hade jag möjlighet att besöka Fogelstad, där byggnaderna stod kvar precis som de såg ut när den Kvinnliga Medborgarskolan stängde för gott på femtiotalet. Fröken Tamms lilla herrgårdsbyggnad låg där med sin gula matsal och sitt blå bibliotek och på den omtalade mejerivinden, där alla skolans högtidsstunder utspelats, kunde man fortfarande under dammet skymta de berömda ljusblå takbjälkarna. Den försommargrönskande miljön gjorde det lätt att föreställa sig det betydelsefulla sociala och intellektuella liv som försiggick här under några för svensk kvinnohistoria viktiga decennier. Att läsa Ulrika Knutsons Augustprisonominerade *Kvinnor på gränsen till genombrott* (Albert Bonniers Förlag 2004) är att återigen försätta sig i samma stämning, så mycket lättare som där nu framträder en mängd gestalter som med sin framtidstro och sitt brinnande engagemang talar direkt till oss 2000-talsmänniskor.

För det är människorna bakom Fogelstad, "en handfull kvinnor som väntat på sitt genombrott i snart åttio år", som lockat Ulrika Knutson till infallsrika beskrivningar. Vilka var de, vad drev dem och varför är de så bortglömda idag är några av de frågor hon söker svar på. Ingående porträtt gör hon av tio av de mest kända, Ada Nilsson, Elisabeth Tamm, Honorine Hermelin, Siri Derkert, Elin Wägner, Emilia Fogelklou, Hagar Olsson, Alexandra Kollontay och Klara Johansson, d.v.s kvinnor som lämnat konstnärliga eller politiska spår efter sig. Här får man klart för sig vilket starkt nätverk som fanns dem emellan och hur vitt nätverket förgrenade sig till ett otal kvinnor ur olika samhällsklasser – inte minst genom tidskriften *Tidevarvet* som 1923–36 hade en viktig opinionsbildande roll för tidens kvinnopolitiska frågor. Samtidigt låter Knutson var och en av dem framträda med sin speciella begåvning och sina svagheter, och hon är inte alltid snäll emot dem. Kapitlet om Elin Wägner, "Mer hårding än helgon", inleder hon t.ex. med att frankt förklara att hon inte tycker om henne. "Jag står helt enkelt inte ut med att Elin Wägner ytterst bygger en feministisk teori på sitt eget usla kärleksliv." Senare erkänner hon dock Elin Wägners roll som "Fogelstadgruppens chefsideolog. Hon hade idéerna, de djärvaste analyserna, det största kontaktnätet och alltid den bästa plattformen som journalist [...], som uppbyten romanförfattare och senare som akademiledamot".

På samma sätt går Knutson igenom de övriga Fogelstadkvinnornas liv och verk, citerar ur deras brev, kritiserar och berömmar, skandaliserar och äreräddar, och kostar på sig att vara ohämmat subjektiv samtidigt som hon erkänner samtligas betydelse som föregångare och förebilder. Och man märker hur väl hon trivs i deras sällskap. Hon lever sig in i deras olika livssituationer, formulerar sig fräckt och hänsynslöst men aldrig elakt, och som läsare blir man bara mer och mer intresserad av dessa kvinnor och vad de åstadkommit för andra kvinnor. Det är också Knutsons uttalade övertygelse att "det är via deras personligheter som vi har störst behållning av deras verk". Kanske var detta också Siri Derkerts tanke när hon med stor möda ristade in deras porträtt på Östermalmtorgs tunnelbanestation. Ulrika Knutsons porträtt får betongen att leva igen.

Mellan porträtten samlar sig Knutson till några mer översiktliga kapitel, där hon bl.a. tar upp bildningsverksamheten vid Fogelstad och den betydelse den fick för kvinnor från olika samhällsklasser. För det var det som var poängen med Fogelstad och de kurser i

medborgarskap som där erbjöds kvinnor 1925-1954, att här skulle alla kunna mötas och vars och ens möjligheter tillvaratas. Av en redovisning av kursdeltagarnas bakgrund 1925-34 (som ges i boken *Fogelstad. Berättelsen om en skola* 1956) framgår att de största grupperna under denna period utgjordes av hemarbetande husmödrar, industriarbetare och lärare. Moa Martinson deltog i vårkursen 1928, då hon fortfarande hette Helga Johansson, och långt senare säger hon i *Jag möter en diktare* (1957): "Här togs nya skikt i min hjärna i bruk. Det jag läst och lärt på egen hand borta i torpet kom till nytta. Jag fick resonans för det jag talade om. [...] Stora luckor hade jag i min uppfostran, litterärt och akademiskt sett. Men det fanns stora luckor i de bildades vetande också, vad gällde samhället och anonymt folk, så det jämnade ut sig ..."

Unikt för sin tid var satsningen på lärande genom rollspel i form av låtsaskommunen Komte-måtta, där deltagarna fick ta på sig olika samhällsfunktioner. En litterär skildring därifrån finns i Hertha Wiréns *Räck mig din hand syster* (1979). Att kunskaperna och erfarenheterna från skolan blev viktiga för framtiden vittnar Knutsons intervjuer med två f.d. kursdeltagare om. Båda är över 90 år, men minnesbilderna från Fogelstad har de bevarat som skatter genom åren. Knutson beskriver lyriskt hur undervisningen var upplagd: "Varför finns det inga sådana sommarkurser nuförtiden, där man på tre veckor får en redig duvning i världshistorien, kommunalpolitiken, filosofihistorien, religion och psykologi; där man utvecklas från blyg kraxare till körsångare och vältalare; och faktiskt skymtar svansen av en helhetssyn på tillvaron? En plats där man uppmanas att formulera en livshållning."

Varför vet vi så lite idag om Fogelstad, varför väntar Fogelstadgruppens kvinnor fortfarande på sitt genombrott? Ulrika Knutson prövar själv några tänkbara förklaringar. Kanske beror det på att de tyckte det var viktigt att låta många röster och åsikter komma fram och således valde bort att engagera sig partipolitiskt. Kanske ägnade de sig åt alltför många frågor och kanske hade de inte förstånd att göra reklam för sig själva och sina insatser. Eller beror glömskan på att de framför allt hyllade en "muntlig och social - en samtalets, dialogens och lyssnandets kultur"? De lysande recensioner som Ulrika Knutsons bok fått från många håll ger en föraning om att det kanske är rätt tid nu att lyfta fram det betydelsefulla kvinnliga nätverksarbete som pågick för flera generationer sedan och hämta inspiration från det för vårt framtidsbyggande.

För tio år sedan besökte jag ett sovande Fogelstad. Men sedan dess har en hel del hänt. 1995 bildades Kulturföreningen Fogelstad av kvinnor i regionen. Föreningen presenterar sin verksamhet på www.fogelstad.nu (där finns också en bra litteraturlista för den som vill läsa mera) och ger ut ett medlemsblad, *Dialogen fortsätter*, fyra gånger om året. Flera somrar har man ordnat utställningar i mejeriet på Fogelstad, och 1998 och 1999 spelades Marie Selanders musikteater *O Fåglastad*. I det senaste medlemsbladet meddelas dock att man inte lyckats få ihop pengar till en fortsättning av teaterverksamheten.

Resursbrist verkar också, åtminstone tillfälligt, ha stoppat det stora mångvetenskapliga forskningsprojekt "Fogelstad - som idé, text och historia" som initierats av Södertörns högskola. Därifrån kom 2003 rapportboken *Kvinnorna skall göra det!* med Ebba Witt-Brattström och Lena Lennerhed som redaktörer. Genom att skribenterna i boken representerar olika discipliner (litteraturvetenskap, historia och idéhistoria) sätts Fogelstadsidéerna hela tiden in i nya sammanhang. Här diskuteras deras förhållande till senare tiders särarts- och likhetstänkande lika väl som till miljö- och fredsrörelserna. Helena Forsås-Scott bidrar med en närgående granskning av hur Elin Wägners *Väckarklocka* inbjuder till dialog och gensvar, medan Katarina Leppänen i samma verk ser en uppmaning till handling. Renée Frangeur lyfter fram de politiska möjligheterna att föra ut det feministiska budskapet, medan Gunilla Domellöf i stället visar på det religiösa arvets påverkan på Fogelstadsidéerna.

Kvinnorna skall göra det! avslutas med ett historiografiskt kapitel. Ulla Mann visar där hur svårt det har varit för kvinnorörelsen att få en rättvis historieskrivning. Märkligt nog har även historieskrivande kvinnor varit mera angelägna att konstruera en sedesam och modest bild av kvinnors historia, ofta med Fredrika Bremer som utgångspunkt. Ulrika Knutsons

respektlösa bok om Fogelstad-kvinnorna, där deras djärvhet och utmanande samhällssyn lyfts fram, är därför ett särdeles välkommet bidrag till kvinnohistorien, samtidigt som den kan inspirera nya generationer till kreativt tänkande. Naturligtvis bör den bli lärobok i den lokala kurs i "Fogelstadkunskap" som Kulturföreningen Fogelstad, enligt sitt senaste medlemsblad, ska sträva efter att under 2005 få införa i traktens gymnasieskola.

© [Solveig Hammarbäck](#)